

БОРЯК
Геннадій Володимирович —
член-кореспондент НАН
України, заступник директора
Інституту історії України НАН
України

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ ДЛЯ ВИРОБЛЕННЯ ЗАКОНОПРОЕКТУ ПРО ЗАСНУВАННЯ УАН ТА ЇЇ РОЛЬ У СТВОРЕННІ АКАДЕМІЇ

**Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 14 листопада 2018 року**

Доповідь присвячено історії створення та науково-організаційній роботі Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук, діяльність якої мала надзвичайно важливе значення для окреслення концепції і правових засад УАН, її організаційної структури, становлення Академії як провідного наукового центру держави.

Шановні члени Президії!

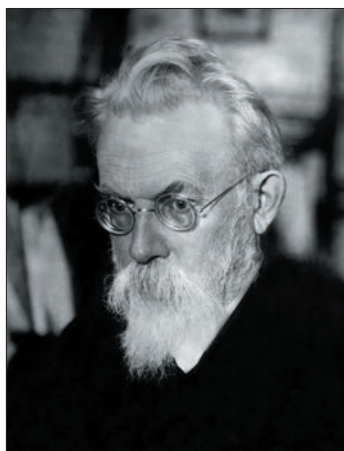
Шановні колеги!

Знакові події національної історії зазвичай побутують у вигляді багатьох образів і асоціацій. Вони є неодмінними елементами будь-якої палітри нашої минувшини, зокрема й академічної історії. Втім, інколи з цієї палітри випадають складові, які відіграли ключову і навіть засадничу роль у вікопомних подіях. До таких важливих складових в історії Академії належить науково-організаційний внесок Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН. Адже саме діяльність цієї Комісії заклала як організаційні засади, так і правові підвалини побудови Української академії наук.

Фундаторами Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН були міністр народної освіти та мистецтв за доби Української Держави Павла Скоропадського, відомий історик права Микола Прокопович Василенко і визначний природознавець, дійсний член Російської академії наук Володимир Іванович Вернадський. І якщо М.П. Василенко виступав як урядовець-адміністратор, забезпечивши оперативне державне просування цього проекту, то В.І. Вернадський — як науковий організатор-експерт та діяч-комунікатор. Так утворився своєрідний організаційний тандем двох видатних науковців. Попри

**Василенко
Микола
Прокопович
(1866–1935)** —
міністр народної
освіти та мистецтв,
історик держави і
права, один з фун-
даторів Комісії

**Вернадський
Володимир
Іванович
(1863–1945)** —
академік Росій-
ської академії наук,
видатний природо-
знавець, один
з фундаторів
і голова Комісії

**Багалій
Дмитро Іванович
(1857–1932)** —
історик,
член Комісії

різні суспільні ролі, обидва вчені зосередилися на спільній місії — заснуванні Української академії наук.

Незважаючи на надзвичайно складні й несприятливі політичні та соціально-економічні умови, конституювання Комісії відбулося в блискавичному темпі — протягом лише кількох тижнів. У травні 1918 р. було проведено попередні перемовини і досягнуто згоди між М.П. Василенком і В.І. Вернадським, а вже в червні 1918 р. Міністерство народної освіти та мистецтв повідомило українську громадськість про створення Комісії для заснування Академії.

До складу Комісії увійшли такі визначні вчені:

- Вернадський Володимир Іванович — видатний природознавець, академік Російської академії наук (голова Комісії);
- Багалій Дмитро Іванович — історик, заслужений професор Харківського університету;
- Кащенко Микола Феофанович — біолог, ембріолог, селекціонер, заслужений професор Томського університету;
- Кістяківський Богдан Олександрович — правознавець, філософ, соціолог, ординарний професор Університету Св. Володимира;
- Косоногов Йосип Йосипович — фізик, геофізик, метеоролог, ординарний професор Університету Св. Володимира;
- Кримський Агатангел Юхимович — сходознавець, славіст, історик літератури, ординарний професор Лазаревського інституту східних мов;
- Спекторський Євген Васильович — правознавець, філософ, ординарний професор, ректор Університету Св. Володимира;
- Сперанський Олександр Васильович — хімік, ординарний професор Університету Св. Володимира;
- Тимошенко Степан Прокопович — учений в галузі механіки, ординарний професор Петроградського політехнічного інституту;
- Туган-Барановський Михайло Іванович — економіст, ординарний професор Українського державного університету у Києві;
- Павлуцький Григорій Григорович — історик мистецтва, ординарний професор Університе-

ту Св. Володимира, представник Українського наукового товариства;

- Тимченко Євген Костянтинович — мовознавець, екстраординарний професор Донського (Варшавського) університету, представник Українського наукового товариства;

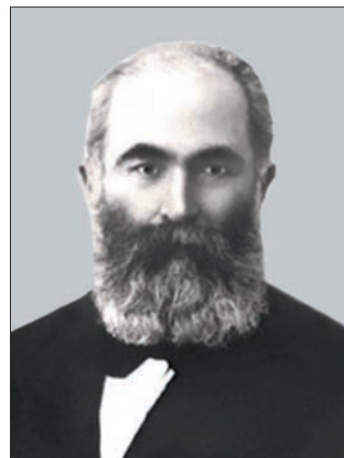
- Тутковський Павло Аполлонович — геолог, географ, ординарний професор Університету Св. Володимира, представник Українського наукового товариства;

- Франкфурт Соломон Львович — агробіолог, завідувач Центральної дослідної станції Всеросійського товариства цукрозаводчиків;

- Модзалевський Вадим Львович — історик, археограф, генеалог, секретар Комісії.

Загалом конституювання Комісії розгоралося доволі складно, оскільки серед українських учених побутували відмінні погляди щодо її конструювання. Приміром, Українське наукове товариство було незадоволене пропозицією Міністерства заснувати УАН як самоврядну, проте державну установу. При цьому більшість членів Товариства вважали, що майбутня Академія має бути створена на засадах вільної асоціації вчених, за аналогією з Науковим товариством імені Шевченка у Львові або Українським науковим товариством у Києві. Крім того, вони гадали, що саме Українському науковому товариству як найповажнішій національній асоціації вчених на обширах Наддніпрянської України належить очевидний пріоритет і першорядна роль у творенні майбутньої Української академії наук.

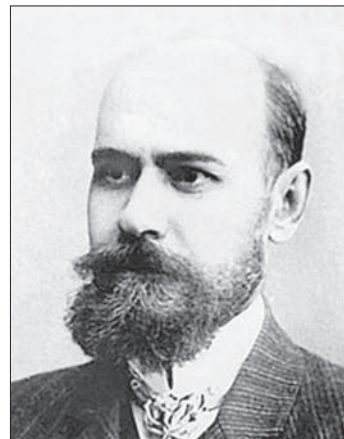
Робота Комісії розпочалася 9 липня 1918 р. о 18-й годині в кабінеті Миколи Василенка в Міністерстві народної освіти та мистецтв на Бібіковському бульварі, 14 (нині — бульвар Тараса Шевченка, Жовтий корпус КНУ імені Тараса Шевченка). Порядок денний роботи Комісії сформулював Володимир Вернадський, який виступив з програмною промовою. Його виступ окреслив найважливіші проблеми та завдання щодо опрацювання проекту майбутньої Академії, а також початкові організаційні заходи. Передусім В.І. Вернадський обстоював думку, що проєктована Академія в жодному разі не може бути своєрідним науковим това-

**Кашченко
Микола
Феофанович
(1855–1935)** —
біолог,
член Комісії

**Кістяківський
Богдан
Олександрович
(1868–1920)** —
правознавець,
член Комісії

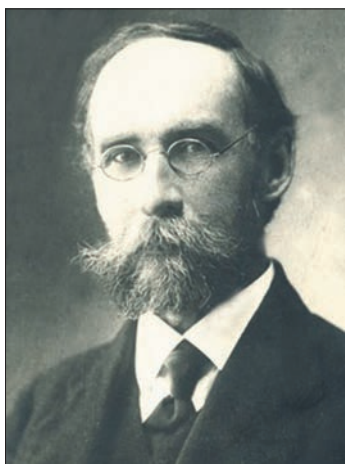
**Косоногов
Йосип
Йосипович
(1866–1922)** —
фізик, член Комісії

**Кримський
Агатангел
Юхимович
(1871–1942)** —
сходознавець,
член Комісії

**Спекторський
Євген
Васильович
(1875–1951)** —
правознавець,
член Комісії

**Сперанський
Олександр
Васильович
(1865–1919)** —
хімік, член Комісії

риством або великою громадою вчених. Подібні уявлення побутували за ранньомодерної доби і почасти навіть у XIX ст. Проте, на думку В.І. Вернадського, організаційні метаморфози XIX ст. виплекали появу нових інституціональних осередків — інститутів у структурі багатьох національних академій. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. ці інституціональні форми однозначно довели свою перевагу. Відтак Володимир Вернадський стверджував, що старі академічні проекти, приміром Паризька академія наук, є надто архаїчними і не відповідають вимогам сучасності.

Натомість В.І. Вернадський обстоював позицію, що УАН має бути самоврядною, проте *неодмінно державною установою* з відповідним *сталим фінансуванням*, наділеною широкими координаційними та експертними функціями.

Володимир Вернадський чудово розумів місце та роль Академії в державному бутті України як найвищої наукової установи та загальнонаціонального центру інтелектуального і культурного життя. Водночас він уважав, що майбутня Академія має домагатися повсюдного визнання у міжнародному академічному просторі. Особливу увагу В.І. Вернадський приділяв організації досліджень з прикладного природознавства, а також вивченню природних і виробничих сил України, які до цього майже не досліджувалися. В умовах формування нової геополітичної ситуації у світі після Першої світової війни, військової лихоманки та революційної розрухи ці завдання та цілі були надзвичайно актуальними.

Загалом програмний виступ В.І. Вернадського репрезентував його як інтелектуала з глибоко гуманістичним світоглядом та високими морально-етичними цінностями. Адже він обстоював тезу, що академічне життя має розгортатися синхронно з передовими духовними та матеріальними вимогами не лише української, а й світової людності.

Більше того, вчений категорично відкидав тезу про академічну ізольованість і камеральну атмосферу робочих кабінетів майбутніх академіків. Натомість він стверджував, що Українську академію наук варто проектувати

як найвищу національно-державну установу України, якнайтісніше пов'язану з потребами та інтересами української економіки. Водночас Володимир Вернадський наполягав, аби у структурі нової Академії були одразу створені потужні науково-дослідні осередки — постійні комісії та інститути — за різними напрямками наукових досліджень як природничих, так і гуманітарних наук. Причому майбутні організаційні елементи голова Комісії розглядав виключно як тимчасові форми академічної інституціоналізації, адже, з його погляду, будь-які академічні інституції є тимчасовими, тобто мають динамічно трансформуватися залежно від вимог і потреб наукового та суспільного розвитку.

Зі славнозвісного виступу В.І. Вернадського розпочалася доволі напружена, але напрочуд плідна діяльність Комісії. Щоб пришвидшити її роботу, було створено п'ять робочих підкомісій, зокрема підкомісії для організації відділу фізично-математичних наук, історично-філологічного відділу та відділу соціальних наук, антропологічна підкомісія та підкомісія для придбання друкарні.

До роботи у підкомісіях запрошували таких відомих учених, громадських та культурних діячів, як:

- ботанік і фізіолог Євген Пилипович Вотчал;
- економіст, міністр праці Української Держави Володимир Андрійович Косинський;
- фольклорист, літературознавець, етнограф Андрій Митрофанович Лобода;
- геолог, петрограф Володимир Іванович Лучицький;
- критик і літературознавець Михайло Михайлович Могиланський;
- мовознавець і лексикограф Іван Іванович Огієнко;
- ботанік Олександр Васильович Фомін;
- юрист, кримінолог, міністр юстиції Української Держави Михайло Павлович Чубинський;
- хімік-технолог Володимир Георгійович Шапошников;
- статистик, економіст Андрій Іванович Ярошевич та ін.

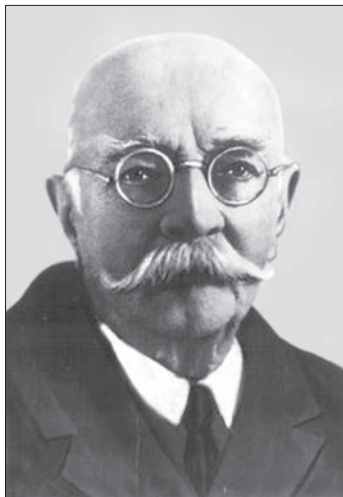
**Тимошенко
Степан
Прокопович
(1878–1972)** —
механік,
член Комісії

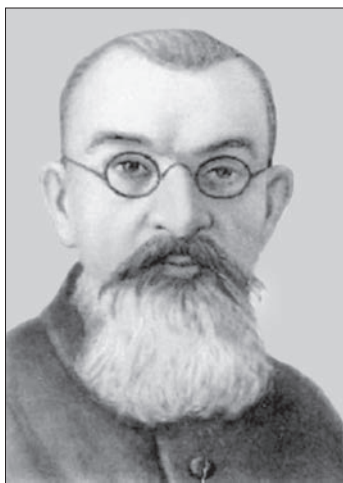
**Туган-
Барановський
Михайло
Іванович
(1865–1919)** —
економіст,
член Комісії

**Павлуцький
Григорій
Григорович
(1861–1924)** —
історик мистецтва,
член Комісії

**Тимченко
Євген
Костянтинович
(1866–1948)** —
мовознавець,
член Комісії

**Тутковський
Павло
Аполлонович
(1858–1930)** —
геолог, географ,
член Комісії

Майже на кожному засіданні Комісії заслуховували доповіді фахівців щодо створення Національної бібліотеки, організації архівної справи, заснування інститутів, установ, музеїв, кафедр, комісій, лабораторій, колекцій, природознавчих станцій у структурі Академії тощо. Чимало доповідачів запрошував особисто голова Комісії, щоб донести ту чи іншу візію з якогось конкретного питання. Інколи вони відігравали роль додаткових опонентів або, навпаки, спеціально запрошених експертів з якоїсь конкретної галузі чи дисципліни.

В.І. Вернадський свідомо намагався залучити до роботи якомога більше тих фахівців,

яких бракувало серед українських учених. Так, на його прохання записку про створення медичних кафедр при УАН подав професор Михайло Михайлович Дітеріхс. Професор Володимир Шапошников за дорученням голови Комісії підготував записку про прикладні кафедри, які мали стати осередками розвитку технічних наук у проєктованій Академії. Професор Степан Тимошенко у своїй доповіді проаналізував, як організовано співпрацю науковців з технічно-інженерними працівниками в німецьких та американських лабораторіях, і підготував проєкт заснування низки кафедр з прикладного природознавства.

Взагалі Володимир Вернадський уміло диригував роботою Комісією. Він вважав за потрібне залучати до її роботи й тих інтелектуалів, які мали інші погляди та думки. Терпляче вислуховував міркування опонентів, майстерно переконував, пропонував компромісні рішення або висував несподівані зустрічні пропозиції. Величезний досвід наукового організатора та комунікатора дозволив йому істотно пришвидшити роботу Комісії, зокрема налаштувати колеґ на конструктивні рішення.

Варто нагадати, що робота Комісії тривала впродовж липня-серпня 1918 р., у розпал фінальної драми Першої світової війни. Біжуча хроніка й телеграфні повідомлення приносили членам Комісії страшні звістки про кровопролитні бої на Західному фронті, відомі як друга «м'ясорубка» під Марною, запеклу битву під Ам'єном у серпні 1918 р., масований вступ американських військ у війну на боці Антанти тощо.

Очевидно, що і міністр Микола Василенко, і голова Комісії Володимир Вернадський, і її члени добре усвідомлювали, що цей стрімкий біг подій врешті зруйнує досягнуту завдяки Брестському миру примарну стабільність на просторі колишньої імперії Романових, а отже, вони поспішали і працювали дуже напружено. У світлі цих страшних звісток і руйнівних подій всі розуміли хиткість військово-політичного становища. У листуванні та щоденниках В.І. Вернадського неодноразово трапляються записи й нотатки про передчуття ще більших

і ще страшніших потрясінь та лих. Проте всі члени Комісії поділяли непорушну віру у високе гуманістичне призначення науки, незважаючи на світову військово-політичну катастрофу, яка невпинно добігала свого кінця.

Зрештою, завдяки організаційному досвіду Володимира Вернадського, вдалося дійти згоди в більшості ключових питань. Передусім, практично всі члени Комісії погодилися з тим, що Академія має бути вищою науковою державною установою України.

На початку серпня 1918 р. у робочих журналах Комісії було зафіксовано, що проєктована Академія іменуватиметься *Українською академією наук*. Згодом було досягнуто досить непростого компромісної згоди про спосіб конституювання першого складу академіків майбутньої Академії. Планувалося, що перший склад дійсних членів з 12 осіб призначатиметься верховною владою, тобто гетьманом Української Держави Павлом Скоропадським.

Упродовж літа 1918 р. Комісія не тільки опрацювала проєкт Статуту УАН, а й складала робочі проєкти трьох відділів майбутньої Академії. Так було окреслено базову організаційну структуру Академії: Перший відділ — історично-філологічних наук, Другий відділ — фізично-математичних наук, Третій відділ — соціальних наук. За спільним рішенням членів Комісії в кінцевому варіанті структури Академії прикладні підрозділи вирішили не виокремлювати, вони мали функціонувати всередині відділів.

З огляду на тогочасний стан та потреби національно-державного будівництва і розбудови громадянського суспільства на Українську академію наук було покладено важливі культурно-просвітницькі завдання. Передбачалося, що завдяки розвитку гуманітарних досліджень і відповідних інституцій Академія відіграватиме винятково важливу роль у формуванні національної самосвідомості українського народу. Більше того, УАН мала стати національним центром з вивчення, популяризації та поширення української мови.

Комісія завершила свою діяльність 17 вересня 1918 р. Загалом було проведено 47 за-

**Франкфурт
Соломон
Львович
(1866–1954)** —
агробіолог,
член Комісії

**Модзалевський
Вадим
Львович
(1882–1920)** —
історик,
секретар Комісії

сідань — 23 засідання самої Комісії та 24 засідання у підкомісіях. За часів світової війни, суцільної розрухи та бурхливих революційних змагань Комісія для вироблення законопроєкту про заснування УАН виявила дивовижну оперативність. Вражаючим був і досягнутий результат, який зафіксували підготовлені установчі документи, — законопроєкт і пояснювальна записка до нього, складені міністром М.П. Василенком. Крім того, було підготовлено академічний Статут і проєкти організації трьох відділів Української академії наук.

Зрештою, як ініціатива міністра М.П. Василенка, так і організаційна місія В.І. Вернад-

ВИДАТНІ ВЧЕНІ ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНІ ДІЯЧІ,
ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У РОБОТІ КОМІСІЇ

**Вотчал
Євген Пилипович**
(1864–1937)
ботанік, фізіолог
рослин

**Дітеріхс
Михайло
Михайлович**
(1871–1941)
вчений-медик,
лікар, хірург

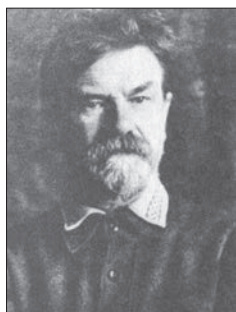
**Косинський
Володимир
Андрійович**
(1864–1938)
економіст,
міністр праці

**Лобода Андрій
Митрофанович**
(1871–1931)
фольклорист,
літературознавець,
етнограф

**Лучицький
Володимир
Іванович**
(1877–1949)
геолог, петрограф

**Могілянський
Михайло
Михайлович**
(1873–1942)
критик, літературо-
знавець

**Огієнко
Іван Іванович**
(1882–1972)
мовознавець,
лексикограф

**Фомін
Олександр
Васильович**
(1867–1935)
ботанік

**Чубинський
Михайло
Павлович**
(1871–1943)
міністр юстиції,
юрист, кримінолог

**Шапошников
Володимир
Георгійович**
(1870–1952)
хімік-технолог

ського в діяльності Комісії виявилися надзвичайно успішними. Державна підтримка, яку забезпечив Микола Василенко на посаді міністра, і неймовірна енергійність та багатий досвід Володимира Вернадського дозволили підготувати і довести проект організації Академії до кінцевої стадії.

Отже, Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук працювала всього-на-всього 71 день. Порівняно з тривалими, іноді багаторічними бюрократичними процесами сучасності, такі темпи ро-

боти за воєнно-революційної доби видаються просто неймовірними. Однак, попри короткочасність цієї роботи, вона відіграла визначну, навіть унікальну роль у створенні Академії. Можна однозначно стверджувати, що без креативності організаційних пропозицій та оперативності їх виконання, продемонстрованих Комісією, Українська академія наук не відбулася б того драматичного 1918 року.

Нині, у 100-річний ювілей Академії, коли сучасна Україна переживає складні економічні та політичні трансформації, належить

згадати вдячним словом фундаторів Академії і членів Комісії. Саме вони були справжніми батьками-засновниками Академії і уможливили її конституювання 14 листопада 1918 р. Ця хронологічна віха стала вистражданим триумфом кількох поколінь українських інтелектуалів, які зазнали неабияких поневірянь від імперських режимів, початковою точкою відліку славетної сторічної історії Академії. Проте спершу була Комісія — невелика за складом спільнота вчених, однак, безсумнівно, масштабна за своїм вікопомним значенням в історії української академічної науки.

Шановні колеги!

На завершення свого виступу хотів би звернути вашу увагу на те, що текст цієї доповіді було підготовлено доктором історичних наук провідним науковим співробітником відділу української історіографії Інституту історії України НАН України Олексієм Васильовичем Ясем, але через непереборні обставини він не зміг виступити сам на цьому засіданні і доручив цю місію мені.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

H.V. Boriak

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

ACTIVITY OF THE COMMITTEE FOR PREPARATION OF THE LAW FOR FOUNDATION OF THE UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ITS ROLE IN THE FOUNDATION OF THE ACADEMY

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, October 14, 2018

The report is devoted to the history of the creation and scientific-organizational work of the Committee for Preparation of the Law for Foundation of the Ukrainian Academy of Sciences, whose activities were extremely important for defining the concept and legal principles of the UAS, its organizational structure, the formation of the Academy as the leading scientific center of the state.